

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE MÜTAREKE YILLARINDA TÜRKİYE'DEKİ BULAŞICI VE ZÜHREVİ HASTALIKLARA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER

Mehmet Temel

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecine girmeye başladığı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, İmparatorluktan kopan bölgelerden Anadolu'ya yönelik göçler başlamış, göçlerle birlikte bulaşıcı ve salgın hastalıklarda yoğun bir artış gözlenmiştir.

Göçmenlerin yoğun olarak geldiği Rusya'da veba, kolera, tifüs, frengi, dizanteri; Lehistan taraflarında tifüs; Galiçya bölgesinde frengi oldukça yaygındı. Rusya'daki bulaşıcı hastalıklar, göçmenler ve Rus hacıları; Galiçya bölgesindeki frengi, cepheden dönen Osmanlı askerleri; Hicaz'daki kolera, Mısır ve Beyrut bölgesindeki veba ve İspanyol nezlesi de hacılar,esirler ve deniz vasıtalarıyla Anadolu'ya taşınıyordu ¹.

Bulaşıcı hastalıklar halkın yanı sıra cephelerdeki askerler arasında da çok yaygındı. I. Dünya Savaşı yıllarında bit ve pire salgını yüzünden Kafkas cephesinde binlerce asker tifüs, lekeli ve raci hummadan, yaklaşık 6000 kişi dizanteriden, tüm cephelerde ise 20000 den fazla asker sıtmadan hayatını kaybetmiş; Hicaz, Irak vs. gibi sıcak bölgelerden dönen askerler de Malarya tipi sıtmayı ülke geneline yaymışlardır. Millî Mücadele yıllarında da Bursa, Eskişehir, Afyon, Haymana, Ankara, Porsuk ve Sakarya bölgelerindeki askerler arasında sıtma yaygınlaşmış, ancak dağıtılan koruyucu kinin sayesinde sıtma vakaları azaltılabılmıştır.

Lekeli tifo, tifüs ve raci humma gibi hastalıklarla en iyi mücadele etmenin yolu bit ve pire imhâsından geçtiğinden, cephelerde ve birliklerde değişik dezenfeksiyon yöntemleri uygulanmıştır. Şehirlerdeki sabit tebhîrhâne ve etüvlerin cephelere nakli mümkün olmadığından, bitli ve pireli elbiseler önceleri tandır ve ekmek fırınlarında dezenfekte edilmeye çalışılmış, daha sonraları ise seyyar buğu ve etüv makineleri devreye girmiştir. 1916 yılından sonra ise her kaza ve nahiyede 1 ila 3 buğu sandığından oluşan tebhîrhâneler kurulmuştur². Tüm bulaşıcı hastalıklara karşı aşılama çalışmaları da hızlandırılmıştır.

Askerler arasında görülen bulaşıcı hastalıklarla mücadelede,

askeri tabiplerin yanısıra mülki tabiplerden de yararlanılmıştır. Dahiliye Nezareti 17 Nisan 1914 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği tezkerede, askeri birliklerde görülen koleraya karşı fenni ve tıbbi önlemler alınabilmesi için, önceden olduğu gibi askeri tabiplerle mülki tabiplerin Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'nde biraraya gelerek alınabilecek önlemleri ortaklaşa kararlaştırmaları ve ondan sonra hastalık mahallerine gitmelerinin daha uygun olacağını bildirmiştir³.

Bulaşıcı hastalıkların yoğun olarak görüldüğü bazı şehirlerde de etkin önlemler alınmıştır. Tekirdağ'ın Yeniköy bölgesinde 13 Aralık 1913 tarihinde kolera vakaları görülmeye başlanınca bölgeye kordon konulmuş, iki hafta sonra hastalığın ortadan kalkmasıyla kordon kaldırılmıştır⁴.

1915 yılı başlarında, Erzurum Hasankale'de kolera salgını görülünce ilçenin tüm memurları hastahanelerde görevlendirilmişlerdir. Hastabakıcılığı dahi yapan bu memurlar bir süre sonra aynı hastalığa yakalanmışlar, ilçe ceza reisi, müdde-i umumi muâvini, mustantik (sorgu hakimi), kaymakam ve mal müdürü dışındakilerin tamamı hayatını kaybetmiştir. Bu gelişme üzerine Erzurum Valisi Tahsin, 1 Mart 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne şifre telgraf göndererek, memurların ailelerine 500 ila 1000'er kuruş arasında değişen miktarlarda ikramiye verilmesi talebinde bulunmuştur⁵. Dahiliye Nezareti, bu paranın Tahsisat-ı Mesture'den ödenmesini uygun görünce Erzurum Valiliği emrine 15000 kuruşluk havale gönderilmiştir⁶.

Koleranın yaygın olduğu bir başka şehir de Aydın Vilayeti idi. Bu bölgede kolera ile mücadele edebilmek için aşılama çalışmaları yapılmış, hastahane ve bakteriyolojihane inşa edilmiştir. Aydın Valiliği 23 Mart 1916 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden gönderdiği tahrîrâtta, bakteriyolog Memduh Bey idaresinde kurulmuş olan bakteriyolojihane için gerekli olan alet ve edevatın Almanya ve Avusturya'dan tedarikine izin verilmesini istemiştir⁷. Valiliğin bu isteği uygun görülmüş, alet ve edevatı Almanya ve Avusturya'ya bizzat giderek getirecek olan Memduh Bey'e gerekli kolaylıkların gösterilmesi için Berlin ve Viyana sefarethanelerine de tebligat gönderileceği bildirilmiştir⁸. Bölgede yapılan aşılama çalışmalarında Liman Paşa kumandasında Beşinci Ordu'nun hıfzu's-sıhha müşaviri Alman bakteriyolog Doktor Rode Nevalet ve yardımcısı Cayis Efendi de yararlı hizmetlerde bulunmuşlardır. Serumları hazırlayıp halka meccânen dağıttıkları için Aydın Valiliği'nin teklifi üzerine doktor Rode, üçüncü rütbeden mecidi, yardımcısı da, dördüncü rütbeden Osmanî nişanlarıyla ödüllendirilmişlerdir⁹.

Selânik'te hüküm sürmekte olan kolera ve Sakız Adası'ndaki veba salgını nedeniyle de Sakız'dan İzmir'e gelen tüm gemilerin karaya yolcu çıkarmalarına izin verilmemiştir. Salgının hafiflemesiyle yasak kaldırılmıştır¹⁰. Alınan önlemlere rağmen İzmir bölgesinde veba ve koleranın 1920 yılına kadar aralıklarla devam ettiği anlaşılmaktadır. Meclis-i Vükela 18 Aralık 1919 tarihinde İzmir'deki bulaşıcı hastalıklarla mücadelede sarfedilme ve barışın imzalanmasından bir yıl sonra geri ödenmek şartıyla İzmir Belediyesi'ne 10000 lira avans verilmesini kararlaştırmıştır¹¹.

Kale-i Sultaniye ve Hüdavendigâr şehirlerinde de salgın hastalıklara karşı bazı önlemler alınmıştır. Birinci Dünya Savaşı başlarında Lapseki'de görülen koleranın etrafa yayılmasını önlemek amacıyla yapılacak tathîrât ve tebhîrât-ı fenniye (temizlik ve buharlama) için İstanbul'dan acil olarak bir pulverizatör istenmiştir¹². Hastalığın Boğaz'ın karşı tarafındaki askere bulaşmasına engel olunması için de Marko Efendi geçici olarak görevlendirilmiştir¹³. 1916 yılının Haziran ayından itibaren de her kazada birer etüv makinesi bulundurulmasına karar verilmişti. Ancak Kale-i Sultaniye'nin 1916 yılı fevkalade bütçesinde etüv makineleri için ödenek ayrılmadığından mutasarrıflık acil olarak en az iki etüv makinesinin alınabilmesi için adî muvâzene-i husûsiyyenin 26. faslında fevkalade muvazene-i hususiyyenin 3.faslına 30.000 kuruşun aktarılması talebinde bulunmuş ve bu istek padişah tarafından uygun görülmüştür¹⁴.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Biga kazası ve köyleriyle Çan Nahiyesi'nde frenginin yaygınlaşması üzerine Hükümet Kale-i Sultaniyye'de de "Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnâmesi"nin uygulanmasını kararlaştırmış ve Nizamnamenin suretini Kale-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na göndermiştir¹⁵.

Hüdavendigâr Vilâyeti'nde de bulaşıcı hastalıklara karşı tathîr ve tebhîr işlemleri sürdürülmüştür. Valilik 11 Ekim 1915 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği tahrîratta inşaatı tamamlanan tebhîrhaneye (buğu evi) sabit ve büyük bir etüv makinesiyle teferruatının satın alınıp konulabilmesi için, vilayetin 1915 yılı adî muvâzene-i husûsiyyesinin 16. faslından, fevkalade muâzene-i husûsiyyesinin 13. faslına 100.000 kuruş nakledilmesine izin verilmesi isteğinde bulunmuş¹⁶, istek 27 kasım 1915 tarihinde padişah tarafından uygun görülmüştür¹⁷.

Yine savaş yıllarında İzmit, Ordu ve Uşak'ta da kolera vakaları

görülmüştür. Koleraya karşı alınacak önlemler için İzmit'e tahsisat ve levazım gönderilmiş¹⁸; Uşak'a yapılmakta olan göçmen sevkiyatı durdurulmuş, daha önce sevk edilenlerde muayene ve müşahade altına alınmıştır¹⁹. 1916 yılı Mayıs ve Haziran aylarında Ordu Kasabası'nda ve Espiye'de günde ortalama 5-6 kolera vakası görülmüştür. Trabzon Valiliği 14 Temmuz 1916 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği şifre telgrafta, hastalığın Giresun'dan gelen mülteciler tarafından getirildiği ve gerekli önlemlerin alınmakta olduğu bildirilmiştir²⁰.

Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke döneminde bulaşıcı ve zührevi hastalıkların en yoğun olduğu şehirlerin başında başkent İstanbul geliyordu. Nüfusu zaten kalabalık olan şehre, Kırım Savaşı'ndan itibaren Rusya ve Balkanlardan sürekli göçmen gelmesi bu bölgelerdeki hastalıkların doğrudan İstanbul'a sirayet etmesine neden olmuştur. Balkan savaşlarının ardından İstanbul'a gelen muhacirler ve yaralı askerler arasında da koleranın yaygın olduğu görülmüştür²¹. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde İstanbul'un pek çok ilçe ve semtinde her türlü bulaşıcı hastalık yaygındı. Kartal, Tuzla, Yakacık, Soğanlık, Maltepe, Ayastefanos ve Makriköy tifo, kolera ve çiçek hastalığının yoğun olarak görüldüğü bölgeler olduğu için aşı uygulanmış, hastalığın askeri birliklere sirayet etmemesi için askerler daha uzak mevkiilerde çadırlara yerleştirilmişlerdir²². İstanbul'dan Yalova'ya yapılmakta olan vapur seferleri bir süre durdurulmuş²³, Karadeniz yönüne giden gemiler için de Sinop Tahaffuzhanesi hazırlanmıştır²⁴.

İstanbul'da, ilgili kuruluşları köklü ve ciddi önlemler almaya sevkeden tehlikeli ve bulaşıcı bir başka hastalık da lekeli humma idi. Göçler, asker terhisleri, tebhiriye aracı ve temizlik malzemesi yokluğu, susuzluk v.s. gibi nedenlerle yaygınlaşan bu hastalığa karşı hem Birinci Dünya Savaşı hem de mütareke döneminde etkin önlemler alınmaya çalışılmıştır. Şehir merkezinde ve bilad-ı selasede (Üsküdar-Galata-Eyüp) çok yaygın olarak görülen lekeli humma vakalarına karşı alınabilecek fenni, sıhhi ve idari önlemlere ilişkin İstanbul Şehremaneti Sıhhiye Heyetiyle, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyyesi tarafından görevlendirilen Doktor Yunus Vasfi Bey'in ortak çalışmaları sonucunda bir rapor hazırlanmıştır.

İstanbul'da, şirketlerden esnafa, Polis Müdüriyeti'nden nezaretlere kadar pek çok kurum ve kuruluşlara düşen görevlerin de belirtildiği raporda şöyle denilmektedir²⁵.

1-Tifüs vukuatı olan mahallerden Dersaadet'e gelecek Anadolu ve

Marmara havzasının yolcularının trene ve deniz araçlarına binmeden önce sağlık muayenesinden geçirilmeleri lüzumu, hatta gerekli görüldüğü takdirde ve imkan dahilinde eşyalarının temizlenmesi gerektiği, taşradaki sıhhi memurlara tebliğ edilmelidir.

2- Yeni gelen askerler Tuzla Tahaffuzhanesine sevk edilerek temizlenmeli ve on dört gün müşahade altında tutulduktan sonra kıtalarına dağıtılmalı ve tekrar kirlenmelerine meydan verilmemelidir. Tifüs geçiren izinli efrad da aynı müşahadeye tabi tutulmalıdır.

3- Hastahaneler, kışlalar ve müteferrik kıtalar ikametgahlarında bulunan tifüs hastası erlere izin verilmemeli ve terhis edilmemelidirler.

4- Lekeli humma vakalarının kaynağını oluşturan Selimiye Kışlası ve hastahanesi, Rami ve Davutpaşa Hastahanesi gibi askeri mekanlarla lekeli humma vukuatı görülen müteferrik kıtaların iskan edildiği meskenlerde, tohum-u marazi ve tufeylatı kesinlikle imha edecek acil önlemler alınmalı, buralar sıkı ve devamlı bir şekilde sıhhi nezaret altında bulundurulmalıdır.

5- Bu önlemlerin eksiksiz uygulanması bile hastalığın tamamen imhası konusunda şüphe bırakacağından mevsimin de elverişli olması nedeniyle şehir içindeki hususi mekanlarda bulunan efrad şehir dışına ve çadır altına çıkarılmalıdır.

6- Emraz-ı sariyeden en zayıf bir şüphe dahi duyulursa vaka hızlı bir şekilde en yakın polis merkezine veya sıhhi merkezlere ihbar edilmelidir ²⁶.

7- Doktorlar, eczacılar ve ebeler, görecekları, tesadüf edecekleri veya haber alacakları şüpheli hummalı hastaları en yakın sağlık mercilerine, polise veya belediyeye ihbar etmelidirler. Eczacılar, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi; doktorlar ve ebelere de şehremaneti tebligatta bulunmalı, günlük gazetelerde de ilan edilmelidir.

8- Şehremanetin sıhhiye teşkilatı kadrosunda bulunan doktorlar olağanüstü durum nedeniyle hastalığın devamı süresince müstacel sayılmalı, vuku bulacak yol masrafları verilmelidir.

9- Doktorların, ihbar edilen tüm vakaları muayene edebilmeleri mümkün olamayacağından, 38 sağlık merkezine doktorların göreceği hizmetleri görebilecek ve onlara yardım edebilecek birer küçük sıhhiye memuru atanmalıdır.

10- Şehremaneti, lekeli humma hastaları için Haseki Nisa Hastahanesi'nin emraz-ı sariye pavyonunda 64, Nuhkapusu pavyonunda 24 yatak hazırlamıştır. Rum ve Ermeni hastahaneleri de

lekeli humma hastalarını kabul etmektedirler. Ancak bunlar ihtiyaca cevap vermeyeceğinden, Fakülte ve Gureba-yı Müslimin hastahanelerinde de yatak tahsis edilmesi gerektiği, idarecilerine bildirilmelidir.

11- Lekeli humma ve humma-yı racia hastalarını hastahanelere nakletmekte kullanılan tek yataklı otomobil yetersiz kaldığından, diğer iki sedyeli hasta nakliye otomobili de levazımıyla birlikte hazır hale getirilmelidir.

12- İstanbul cihetinde, özellikle Tahtakale'de gerek musabin (hastalar) gerek ihtiyat tedbirleri için icra edilecek tathirata (temizlik) esas olmak üzere yüz kişi istiabına elverişli bir hane ve mücavirinde bir hamam kiralanıp hazırlanmalıdır.

13- Şimendiferlerin birinci ve ikinci mevkilerindeki kadife ve kumaş döşemeler kaldırılarak yerlerine heyet-i sıhhiyenin belirleyeceği şekil ve tarzda maroken veya muşamba örtüler tefriş edilmelidir. Ancak hal-i hazır durum nedeniyle bu mümkün olamazsa, kadife ve kumaş döşemeler kaldırılıp temizlenebilecek bir şekilde beyaz keten örtülerle örtülmelidir.

14- Gerek şehir dışından gelen, gerekse şehir içinde seyr-ü sefer eden trenlerin vagonları, bir saatten fazla durmaları gereken mevkilere vardıklarında % 5 petrol veya billuri hamız-ı fenik (fenik asit) mahlulleri, veya % 3 krezil (krezol) mahluluyla dezenfekte edilecektir. Döşemeler, halılar, paspaslar ve zemin önce bu mahlul ile ıslatılıp süpürülecek ve fırçalanıp yıkanacaktır.

15- Tramvay vagonlarının birinci sınıfındaki kadife döşemeler de maroken veya muşamba ile değiştirilinceye kadar kolaylıkla kaldırılıp temizlenebilecek şekilde beyaz keten örtülerle örtülmelidir.

16- Bilumum tramvay vagonları günlük seyr-ü seferlerini tamamladıktan sonra % 3 krezil veya % 5 hamız-ı fenik veya % 5 petrol mahlulleriyle ıslatılacak ve saplı fırçalarla süpürülüp temizlenecektir. Aynı mahlullerden bir kısmı, kapalı ve süzgeçli bir kap içerisinde her tramvay vagonunda bulundurulacak, bununla vagonun zemini, ön ve arka vatman mahalleri devamlı surette sulu ve ıslak bulundurulacaktır.

17- Tramvay arabalarının adedi arttırılmadığı takdirde vagonlardaki izdihamı ve teması azaltmak için şirketin şartnamesinde belirlenmiş sayı haricinde yolcu bulundurulmamalı ve bu durum Tramvay şirketine ve Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bildirilmelidir. Tramvaylarda tatbik edilen şartlar aynen Tünel İdaresi'ne de tebliğ edilecek ve uygulanacaktır.

18- Vapurlarda kadife ve kumaş döşemeler de maroken ve

muşamba ile değiştirilinceye kadar, kolaylıkla kaldırılıp temizlenebilecek beyaz keten örtülerle örtülecek, her akşam seyr-ü seferin tamamlanmasından sonra bu örtüler kaldırılıp temiz kaplar içerisinde onbeş dakika kaynatılacak ve yıkandıktan sonra tekrar kullanılabilir. Sıralar, döşemeler ve zemin aynı mahlullerle fırçalanıp süpürülecek, gün esnasında da gerekli görüldükçe zemin ve döşemeler ıslatılıp süpürülecektir. Mevkifler de aynen şimendifer mevkifleri şartlarına tabidir.

19- Arabalardan henüz kadife veya kumaş döşemelerini kaldırmamış olanlar da en kısa zamanda maroken veya muşamba ile değiştireceklerdir.

20- Binek arabaları her yirmidört saatte bir defa dairesinin bulunduğu tebhirhaneye uğrayarak temizlenecek, arabanın tathir (temizlenme) tarihi arabacının elinde bulunan işlenecek ve tebhirhanenin mühürle mühürlenecektir. Günün herhangi bir saatinde, bir gün evvelki tarih ile tathir edildiğini gösteren işaret bulunmayan arabacılar hakkında yasal takibatta bulunulacak ve seferden men edileceklerdir.

21- Sandal ve kayıklar da kumaş ve kadife döşemelerini en kısa zamanda muşamba minderlerle değiştireceklerdir. Bu minderler günde bir iki defa denize batırılarak temizlenecek, sandal ve kayığın içi de deniz suyu ile yıkanacaktır.

22- Tiyatro, sinema, lokanta, gazino, kahvehane, muhallebici, taticı, pastacı, kundura boyacıları ve ticarethaneler gibi halkın bir süre oturmasını gerektiren yerler, kadife ve kumaş döşemeleriyle halı ve seccadelerini kaldırıp yerlerine muşamba veya maroken döşeyecekler veya cilalı tahta halinde bırakacaklardır. Bu iş yerleri de mutlak surette söz konusu mahlullerle süpürülecek ve temizlenecektir.

23- Otel sahipleri, otel odalarını, koridorlarını, yatak takımlarını temiz bulundurmaya mecburdurlar. Bunu yapmayanların veya oteli içinde kehle, (bit) pire veya tahtakurusuna rastlananların otellerinin sıhhat-i umumiyye namına temizleninceye kadar kapatılacağı kendilerine tebliğ edilmelidir.

24- Hanlarda, bekar ikametgahlarında veya umumhanelerde barınan kimselerin elbise ve eşyalarının peyderpey Emanet vasıtasıyla temizleneceği kararlaştırılmış ise de bunlar bizzat kendilerini, elbiselerini ve odalarındaki eşyalarını bit, pire ve tahtakurusundan arındırılmış halde bulundurmaya dikkat edecekler, aksi taktirde ceza görecekları kendilerine tebliğ edilmelidir.

25- Hamamlardaki kerevetler üzerindeki ot minderler, ot yataklar ve ot yastıklar tamamen kaldırılacak, onların yerine pamuk ve yün

minderler yapılıp konulacak ve üzerleri de her müşteri geldikçe beyaz bir çarşafıla örtülecektir. Şiltelerde, örtülerde, hamam takımlarında ve müstahdemlerinde bite rastlandığı takdirde hamamcı cezalandırılacağı gibi tathir edilinceye kadar hamamı da kapatılacaktır. Hamamın bilumum aksamı , şilteler, örtüler ve hamam takımları daima temiz bir halde bulundurulacaktır.

26- Cami ve mabedlerdeki mevcut halıların alt ve üstlerine güveye karşı koruyan naftalin tozu serpilmesi için Evkaf Nezareti'ne bildirimde bulunulmalıdır.

27- Fakir halkın meccanen yıkanabilmesi için Emaret tarafından bazı mahallerde şimdilik beş hamam kiralanmalıdır.

28- 400 kuruş aylıkla yirmi tebhir memur muavini tedarik edilmeli ve bunların celbi için gazeteyle ilan verilmelidir.

29- İaşeleri tebhirhane tarafından yapılmak üzere altı çift hayvan kiralanmalı, cihet-i askeriyeden istisna edileceğine dair vaad alındığı takdirde altı çift bargir satın alınmalıdır.

30- Emanet bütçesinde karşılığı bulunan muhassesattan, mevcut bozuk arabalar tamir edilmeli, dört kapalı ve iki açık araba alınincaya kadar da görülecek lüzuma göre dışarıdan araba kiralanmalıdır. Mevcut arabalarla imal edilecek olanların koşum vesair levazımını ikmal için Emanet bütçesinde ayrılan 48.000 kuruşun yeterli olmadığı anlaşıldığından, yardımcı olarak Emanet gayr-ı melhuze tertibinden veya Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyyesi emraz-ı sariye tertibatından 15.000 kuruş daha ilave edilmelidir. Tathirat-ı Fenniye Şubesi'nin ihtiyacatı olan sair eşyalar ve arpa da süratle tedarik edilmelidir.

Şehremaneti, hazırlanan bu rapor doğrultusunda kendi sorumluluğunda bulunan faaliyetleri yerine getirebilmek için masraf listesi hazırlamış ve Dahiliye Nezareti Umur-u Mahalliye ve Vilayat Müdüriyeti'ne sunmuştur. İstihzarat masrafı olan 45.000 kuruş hariç olmak üzere Şehremaneti'nin Emraz-ı Sariye Tertibi'nden karşılanmasını istediği ve 323.800 kuruşu bulan masraf listesindeki harcama kalemleri şunlardır²⁷.

Haseki Hastahanesi istihzarı :	10.000 krş.
İstanbul Tecridhanesi istihzarı :	20.000 krş.
Tebhirat ve tathirat malzemesi tedariki :	15.000 krş.
Toplam :	45.000 krş.

Masarif-i Şehriye

Haseki Sari Hastahanesi masarif-i şehriyesi :	38.400 krş.
---	-------------

MEHMET TEMEL

337

Şişli Tecridhanesi masarif-i şehriyesi :	36.000 krş.
Nuhkapı Hastahanesi masarif-i şehriyesi :	14.600 krş.
Nuhkapı Tecridhanesi masarif-i şehriyesi :	18.000 krş.
İstanbul Tecridhanesi masarif-i şehriyesi :	45.000 krş.
İstanbul Tecridhanesi masarif-i icarı :	3.000 krş.
Hamam icarı :	20.000 krş.
	175.000 krş.
Küçük sıhhiye memuru tahsisat-ı şehriyesi :	19.000 krş.
Etibbanın masarif-i rahiyeleri (yol masrafı) :	28.000 krş.
Muavin-i tebahhur memurlarının ücret-i şehriyeleri :	8.000 krş.
Tebahhur memurlarının gece çalışmaları hasabiyle ita olunacak masarif-i rahiyeleri :	7.200 krş.
Tathirat için eşya nakliye arabası icarı :	21.600 krş.
Lüzumunda muhtelif mahallerde isticar olunacak hamamlara	50.000 krş.
Hasta ve ihtilat edenlerin nakliye masarifatı :	15.000 krş.
Toplam :	323.800 krş.

Dahiliye Nezareti'nin 15 Mayıs 1916 tarihinde Şehremaneti'ne gönderdiği cevabi tezkerede ise İstanbul'un sağlığı için yapılacak masraflardan kaçınılmayacağı belirtilmekle beraber, Memalik-i Osmaniyye'de yapılacak emraz-ı sariye mücadelesi için 1916 yılı bütçesine 3.000.000 kuruş tahsisat konulduğu, sıhhi ihtiyaçların yoğunluğu nedeniyle daha bir buçuk ayda bu paranın 1.660.000 kuruşunun harcandığı, kalan 1.340.000 kuruşun ise sıhhi ihtiyaçların bu şekilde devam etmesi durumunda on buçuk aylık ihtiyacı karşılayamayacağı, bu nedenle masarif-i şehriye yekunu olarak 64.800 kuruş ödenebileceği bildirilmiştir²⁸. Dahiliye Nezareti Umur-u Mahalliye-i Vilayat Müdüriyeti'nden 28 Mayıs 1916 tarihinde gönderilen tezkere paranın, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyyesi bütçesine konulmuş olan emraz-ı sariye tertibatından veya emraz-ı sariye mücadelesinde sarfedilmek üzere yeniden alınmakta olan tahsisat-ı munzammadan karşılanabileceği ifade edilmiştir²⁹.

Sıhhiye Nezareti de, heyet-i sıhhiyenin alınmasını zorunlu gördüğü önlemler doğrultusunda hastalık olan bölgelerden Dersaadet'e gelecek yolcuların muayene ve tathir olunmadan İstanbul'a gönderilmemesi için Edirne, Kale-i Sultaniyye, Karesi, İzmit ve Hüdavendigâr Sıhhiye Müdüriyetlerine tebligat göndermiştir³⁰.

Lekeli hummaya karşı alınan önlemler Mütareke döneminde de artarak devam etmiştir. Aşılama kampanyalarının yanısıra toplu halde yaşayan yangınzedeler ve göçmenler ücretsiz olarak hamamlara sevk edilmişler ve fenni temizliğe tabi tutulmuşlardır. Terhis, hava değişimi vb. gibi nedenlerle sevke tabi tutulan askerler sıhhi vagonlarla ve askeri tabib nezaretinde sevk edilmiş, hastalığın yoğun olarak görüldüğü Balat Hasköy civarında da büyük bir halk hamamı inşasına başlanmıştır. Diğer bölgelerde inşa edilecek hamamlarda sabun ve diğer temizlik malzemelerinin halka parasız dağıtılması, hamamlarda kurulacak etüvlerde elbiselerin temizlenmesi kararlaştırılmıştır. Yine Emraz-ı Sariye Mücadele Heyeti tarafından İstanbul'a dışarıdan gelen yolcularda görülen lekeli hastalığına karşı Haydarpaşa İstasyonu'nda İstasyon kontrol tabibliği oluşturulmuştur. İstasyon tabibi, her gün posta gelmeden önce, Pendik'e kadar gidip oradan postaya binecek ve seyahat esnasında yolcuları muayene edecektir. Hastalıklı olduğu tespit edilenler istasyona iner inmez Haydarpaşa, Zeynep Kamil ve Fakülte hastahanelerine yatırılacak, bitli ve pis olduğu görülenler de Haydarpaşa çayırındaki tahirhanede temizlenip elbiseleri etüvden geçirildikten sonra serbest bırakılacaklardır³¹.

İstanbul, frengi salgınının da en fazla hüküm sürdüğü bir şehirdi. İmparatorlukta 19. yüzyılın başlarından itibaren görülmeye başlanan bu hastalık, özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra iyice yaygınlaşmıştır. Balkan ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında da etkisini sürdürmüş, 1920 yılında Rus mültecilerin İstanbul'a gelmesinden sonra yaygınlaşan fuhuşla birlikte aşırı derecede artmıştır.

Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği bir tezkerede, Birinci Dünya Savaşı öncesinde İstanbul'da gün geçtikçe artmakta olan frengi hastalığının önünün alınabilmesi için inzibat-ı sıhhiye-i ahlakiyyenin tanzim edilmesi uygar memleketlerde olduğu gibi frengi ile mücadelenin inzibati kısmının polise devredilmesi gerektiğini, hastalıkla mücadelede ancak bu şekilde başarılı olunabileceğini bildirmiştir³². İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi de 12 Ocak 1914 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği tezkerede Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'nin görüşü doğrultusunda frengi ile mücadelenin inzibati işlerinin memleketin selameti açısından kendilerine devredilmesini istemiştir³³.

Frengi ile mücadele edebilmek için 18 Ekim 1915 tarihinde "Emraz-ı Zühreviye'nin Men-i Sirayeti Hakkında Nizamname" çıkarılmış ve yürürlüğe konulmuştur. Nizamnameye göre emraz-ı zühreviyenin yayılmasını ve bulaşmasını engellemek üzere özel teşkilat kurulacak, bu teşkilat İstanbul'da polis Müdüriyet-i Umumiyesi'ne,

taşrada hükümet-i mülkiyeye bağlı olarak çalışacaktır. Emraz-ı zühreviye hastasını muayeneden kaçırarlara, başka bir şahısla ilişkide bulunmasına aracılık edenlere, hazırlanacak talimatname doğrultusunda cezai hükümler uygulanacaktır. Bu fiileri işleyen umuma ait binalar da geçici veya devamlı olmak üzere kapatılacaktır³⁴. 26 Haziran 1920 tarihinde ise bu nizamnamede değişiklik yapılmış, frengi mücadelesindeki inzibati işler Polis Müdüriyet-i Umumiyyesi'ne, İdare ve sağlıkla ilgili işler Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyyesi'ne bağlanmıştır. Polis Müdüriyeti'ne bağlı olan Emraz-ı Zühreviye Mücadele Tesisleri de Sıhhiye Müdüriyeti'ne devredilmiştir³⁵.

Ayrıca, frengi ile mücadele etmek amacıyla frenginin ne olduğuna ve nasıl korunmak gerektiğine dair halkı aydınlatıcı bildiriler dağıtılmış, resim ve risalelerin sergilendiği bir sıhhi müze açılarak halkın burayı ziyaret edip bilgilendirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca frengi hastalarına ve frengiden şüphesi olanlara Üsküdar Mirahor Belediye Dispanseri'nde, Haseki Nisa Hastahanesi'nde ve Cerrahpaşa Hastahanesi Polikliniklerinde ücretsiz muayene ve tedavi imkanları sağlanmıştır. Yıldız Askeri Hastahanesi ile Beşiktaş'taki Gaziosmanpaşa Mekteb-i Sultanisi de emraz-ı zühreviye hastaları için Emraz-ı Zühreviye Hastahanesi'ne dönüştürülmüştür. Frenginin asıl nedenini oluşturan fuhuşla da etkin bir mücadele yapılmış, bu amaçla 1921 yılında Hükümet, İtilaf Devletleri yetkilileri ve İstanbul'daki sefirlerin girişimiyle "Men-i Fuhuş Cemiyeti" kurulmuştur³⁶.

Mütareke döneminde İstanbul'da veba, verem ve kolera oldukça yaygındı. Vebanın yaygın olarak görüldüğü Galata, Selimiye, Kasımpaşa, Yağkapanı ve Büyükkada'daki değirmen ve tahıl depolarında dezenfeksiyon çalışmaları yapılmıştır. Genellikle vebalı farelerin bulunduğu ortamlarda yaygınlaşan bu hastalığa karşı halktan fareli ve pireli ortamları temizledikten sonra kireç kaymağı ile dezenfekte etmeleri istenmiştir³⁷.

Koleraya karşı da bazı önlemler alınmıştır. Bahriye Merkez Hastahanesi'nin bir bölümü kolera hastaları tecrithanesi olarak hazırlanmış³⁸, 25 aşı grubu oluşturularak, hastalığın yoğun olduğu bölgelerde aşılama çalışmaları yapılmıştır³⁹. Halk aşı olmaya mecbur tutulmuştur. Karadeniz'den gelen her türlü mal ve eşya 1922 Temmuzundan itibaren etüvden geçirilmiş, bazen de her türlü geminin İstanbul'a girişi yasaklanmıştır⁴⁰.

Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyyesi, halkın evlerde, işyerlerinde ve sokaklarda alabileceği önlemlere ilişkin bildiriler yayınlanmıştır.

Gazeteler aracılığı ile yayınlanan bildirilerde halktan, tifolu ve dizanterililerin idrar ve pisliklerini, sönmemiş kireç ve su ile üçte bir oranında hazırladıkları kireç suyunda 1-2 saat beklettikten sonra lağımlara dökmeleri, kuyu sularını kullanmamaları, kaynağı bilinmeyen sulardan yapılan şurup ve limonataları içmemeleri, çiğ yenilen sebze ve meyvelerin mümkün olanlarının dış kabuğunu soymaları, yeşil salata yememeleri, hastalık bulunduğu için kapısına sarı kağıt iliştirilmiş hanelere girmemeleri istenmiştir⁴¹.

Haftada ortalama 50-60 kişinin ölümüne neden olan veremle mücadele edebilmek için de 1919 yılı içinde Veremle Mücadele Cemiyeti ve Veremle Mücadele Komisyonu oluşturulmuştur⁴². Komisyon, vereme karşı alınacak fenni ve sıhhi önlemlere parasal kaynak sağlamak amacıyla halka rozet satılmasını kararlaştırmış ve 1919 yılı Kurban Bayramı'nda Gülhane Parkı'nda satılan rozetlerden 200 lira gelir sağlanmıştır⁴³. 1921 yılı Ağustosunda Sıhhiye Nazırı Faik Nüzhet Bey, tuz fiyatlarına 40 para zam yapılması için Duyun-u Umumiyye yetkilileri ile görüşmelerde bulunmuş, zamdan sağlanacak karın da veremle mücadelede harcanması kararlaştırılmıştır. Yine gazeteler aracılığı halka veremden korunma çarelerine ilişkin bildiriler yayınlanmıştır⁴⁴.

Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke dönemindeki bulaşıcı hastalıklarla mücadelenin en etkin yollarından birisini de aşılama çalışmaları oluşturmuştur. İlk tifo aşısı 1912 yılının sonlarında Çatalca'daki ordumuza uygulanmış, 1915 yılında Erzurum, Sivas ve Merzifon'da aşı laboratuvarları açılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda ordunun çoğu birliklerine kolera, tifüs ve çiçek aşıları yapılmıştır. 1914-1919 yılları arasında aşı istasyonlarında 27.688.449 kişilik aşı hazırlanmış, 1917 yılında Kafkas cephesinde bulunan 3. Ordu'da ilk defa kinin kartı kullanılmıştır.

Anadolu ile ilişkilerin kesilmiş olduğu 1920, 1921, 1922 yıllarında İstanbul'dan Anadolu'ya 3.619.000 kişilik aşı gönderilmiştir⁴⁵. 12 Ekim 1915 tarihinde çıkarılan aşı nizamnamesi ile on dokuz yaşına kadar en az üç defa aşı olma zorunluluğu getirilmiştir⁴⁶.

Bulaşıcı ve zührevi hastalıklara karşı TBMM hükümetleri tarafından da etkin önlemler alınmıştır. Öncelikle halk sağlığı ile ilgilenecek bağımsız bir kuruluşun zorunlu olduğuna inanılmış ve bu amaçla 20 Mayıs 1920 tarihinde kabul edilen 3 numaralı yasa ile Umur-u Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiyye Vekaleti (Sağlık ve Sosyal

Yardımlı Bakanlığı) kurulmuştur. TBMM tarafından 5 Şubat 1921 tarihinde çıkarılıp 7 Mart 1921 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren " Frenginin Men ve Tehdid-i Sirayeti Hakkındaki Kanun" la frengiye karşı amansız bir mücadele başlatılmış, yasa hükümlerine uymayanlara ağır cezalar getirilmiştir⁴⁷.

Veremliler için sanatoryumlar açılmış, yeni aşı üretim merkezleri, bakteriyolojihaneler, dispanserler ve Kuduz Tedavi Müessesesi kurulmuştur.Savaş süresince orduya hizmet vermek üzere Ankara'da Cebeci Askeri Merkez Hastahanesi'nde,Hamamönü Mahallesi'nde, Sarıkışla'da ve Ankara Tren İstasyonunda fenni tathir merkezleri oluşturulmuştur⁴⁸. Bulaşıcı ve zührevi hastalıklarla savaş Milli Mücadele'den sonra da sürdürülmüştür.

Savaşlara, göçlere ve tüm imkansızlıklara rağmen Balkan Savaşı'ndan Cumhuriyet'e kadar olan dönemde bulaşıcı ve zührevi hastalıklara karşı olağanüstü bir mücadele yapılmıştır.Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın kurulmasıyla halkın sağlığının korunmasının devletin görevleri arasına alınması ise takdire değer bir hizmettir.

**EK:1 KASTOMONU VİLAYETİ VE BOLU SANCAĞI
FRENGİ MÜCADELESİ TEŞKİLAT-I SİHHiYESİ
NİZAMNAMESİ⁴⁹**

Birinci Madde: Kastomonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi bir müfettiş-i umuminin taht-ı idaresinde bulunmak üzere iki sınıfa münkasım onbir hastahane ve yirmi beş seyyar tabibden ve yirmi beş küçük sıhhiye memurundan mürekkeptir. Hastahane ve etibba ve müstahdeminin adedi bütçenin müsaadesi nisbetinde tezyid olunabilir.

İkinci Madde: Birinci sınıf hastahaneler iki kısımdan mürekkeptir. Birinci kısım zühreviye ve dahiliye, ikinci kısım cerrahiyedir. Bu sınıf hastahanelere müracaat edenlerden yatırımlarına lüzum görülmeyen emraz-ı mütenevvia hastalarının dahi müdavat-ı lazimeleri ifa ve mecruhunun tımarları icra olunur. İkinci sınıf hastahaneler yalnız zühreviye ve dahiliyeye mahsustur.

Üçüncü Madde: İşbu nizamname mucebince istihdam olunacak hastahane etibbasıyla seyyar etibba ihtisas imtihanına tabidirler.

Dördüncü Madde: Müfettiş-i Umumiliğinin bir heyet-i tahririyesi bulunacak ve seyyar tabiblerden biri daimi surette müfettiş-i umumi refakatinde ifa-yı vazife edecektir.

Beşinci Madde: Etibbanın vezaif-i muayyenelerini ifa edip etmediklerini teşkilata ait muamelatı tedvir ve teftiş ve her sene ibtidasında talimatnamelere tevfikân etibba ve müstahdeminin tarz-ı mesailerini tanzim ve müdüriyet-i umumiyye ve rüesayı me'murin-i mülkiye ile teşkilat-ı mezkure arasında vasıta-i tebliğ olmak ve her sene la akall bir defa umumi bir rapor ve istatistik tertip ederek müdüriyet-i umumiyyeye göndermek müfettiş-i umuminin cümle-i vezaifindedir.

Altıncı Madde: Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesinden her türlü evamir ve talimat müfettiş-i umumilik vasıtasıyla tebliğ edilir ve bu müessesenin memurin ve müstahdemini müdür-ü umuminin malumatı olmaksızın ahar bir işle istihdam olunamazlar.

Yedinci Madde: Müfettiş-i umumiye harcırahı dahil olduğu halde azami dört bin ve birinci sınıf hastahane sertabiplerine azami iki bin beşer yüz ve ikinci sınıf hastahane sertabiplerine azami iki şer bin ve hastahane operatörlerine azami iki şer bin ve seyyar etibbaya harcırahları dahil olduğu halde iki bin beşer yüz ve küçük sıhhiye memurlarına harcırahları dahil olduğu halde biner kuruş maaş ita olunur.

Sekizinci Madde: Hastahaneler heyet-i sıhhiye ve idaresiyle seyyar etıbbı ve küçük sıhhiye memurlarının vazifeleri talimatname-i mahsus ile tayin ve izah olunacaktır.

Dokuzuncu Madde: Kastamonu vilayeti ve Bolu Sancağı ahalisinden olup da her nerede bulunursa bulunsunlar tehhül etmek isteyen (evlenmek) zükur ve inas yetlerinde sıhhat varakası bulunduğu halde onu ibraz edecekler ve yedlerinde sıhhat varakası bulunmayanlar kendilerini seyyar etıbbaya yahut Memalik-i Osmaniye'de icra-yı tababete mezun bir tabibe muayene ettirib alıcakları sıhhat varakasını irae eyleyeceklerdir. İşbu sıhhat varakalarının hükmü bir seneye mahsustur. Seyyar etıbbı sıhhat varakalarını meccanen ita eyleyeceklerdir. Bu yolda sıhhat varakası ibraz etmeyenlerin akd-i nikah için kadılar tarafından izinname verilmeyeceği gibi eimme (imamlar) ve memurin-i ruhaniyye taraflarından dahi nikahları akd edilmeyecektir.

Onuncu Madde: Kastamonu Vilayetinde teşkil olunacak memleket hastahanelerine ve seyyar heyet-i tıbbiyeye dair 5 Cemaziyelahir 1328 ve 31 Mayıs 1326 tarihli nizamname ahkamı mefsuhdur.

Onbirinci Madde: İşbu nizamname tarih-i neşrinden itibaren mer'idir.

Onikinci Madde: İşbu nizamnamenin icra-yı ahkamına Dahiliye Nazırı memurdur.

Şura-yı Devlet

EK:2 TELKİH-İ CEDERİ AŞI NİZAMNAMESİ⁵⁰

Birinci Fasıl

Aşılacak Eşhasa Dair

Birinci Madde: Memalik-i Osmaniyye'de bulunan her şahıs ondokuz yaşının nihayetine kadar la akall üç defa aşılarmaya mecburdur. Sigarı aşılarmakla veliler mükelleftir.

İkinci Madde: Birinci aşı tarih-i veladetten itibaren altı ay zarfında ve ikinci aşı yedi yaşında ve üçüncüsü ondokuz yaşında icra edilecektir.

Üçüncü Madde: Madde-i sabıkada muayyen zamanlarda her kangı bir hastalık sebebiyle aşılarmamış olanlar mazeretlerini müşir tabib raporu ibrazına mecburdurlar. İşbu raporda takriben ne vakit aşı yapılabileceği tasrih olunacaktır.

Dördüncü Madde: Bir mahalde çiçek zuhurunda hasta ile temasta veya maraz-ı meskurun daire-i ihatasında bulunanlara üç defa aşılarmış olsalar bile yeniden aşı ameliyatı icra olunacak ve fakat üç sene mukaddem aşısı tutmuş olanlarla çiçek çıkarmış bulunanlar tekrar aşılatılmayacaktır.

Beşinci Madde: Hizmet-i devlete ilk defa dahil olacaklardan aşı şehadetnamesi talep edilecek ve ibraz edemiyenler aşılarmadıkça kabul olunmayacaklardır.

Altıncı Madde: Medraris-i ilmiyye ve mekatib-i umumiyye ve hususiyye müderris veya müdür veya muallimleri, mektebe kabul olunacak talebeden aşı şehadetnamesi talep etmeye mecburdurlar. Aşısız olanlar aşılanıp şehadetname ibraz etmedikçe medrese ve mektebe kabul olunmayacaklardır. Medrese ve mektepte iken aşının ikinci veya üçüncü devrelerini idrak edenlerin aşılatırılarak şehadetname ibrazına mecbur tutulmaları müderris veya müdür veya muallimlerin cümle-i vezaifindedir.

Yedinci Madde: Aşılı-aşısız bilumum muhacirin ilk dahil oldukları ve seyyar kabail iskan edildikleri mahalde aşılanırlar.

Sekizinci Madde: Aşılı-aşısız bilumum efrad-ı ceride merakiz-i askeriyyeye hıyn-i virudlarından cihed-i askeriyyece aşılanacaklardır.

Dokuzuncu Madde: Aşılı olmadıkları halde taht-ı silaha alınmış olan efrad-ı ihtiyatiyye ve müstahfaza ve jandarma cihet-i askeriyyece ve polis silkine girenler hükümet veya belediye etibbası tarafından aşılanıp yedlerine şehadetname verilecektir.

İkinci Fasl**Aşı Memurları Hakkında**

Onuncu Madde: Ahaliye meccanen aşılattmak maksadıyla şehir ve kasabalarda belediyeler tarafından aşılama mevkileri tesis olunacağı gibi muayyen zamanlarda ve bunların haricinde olarak icab ettiği vakitlerde şehir ve kasabaların her tarafına belediyece ve köylere masarifi İdare-i Hususiyeye-i Vilayete ait olmak üzere hükümet-i mahalliyeye aşı memurları sevkedilecektir.

Onbirinci Madde: Sicil-i nüfusa kaydolunan tevellüdat-ı cedide ile nüfus-u mektumenin her üç ayda bir kıta defteri nüfus idarelerince hükümet-i mahalliyeye ita edilecek ve hükümet-i mahalliyeye bu defatirin birer sureti tibbiyeye tevdi olunmak üzere devair-i belediyeye verilecektir.

Onikinci Madde: Aşı memurları belediye tabipleri tarafından memur edildikleri daire dahilinde muntazaman ve mütemadiyen geşt ü güzar ile talimatname-i mahsus ahkamına tevfikan ve meccanen aşı ameliyatına icra eyleyeceklerdir. Talimatname ahkamına riayet etmiyen aşı memurları azl olunacaklar ve bundan dolayı bir zarar terettüp ettiği halde haklarından başkaca takibat-ı kanuniyeye icra edilecektir.

Onüçüncü Madde: Aşılana şahsın ameliyeye tarihinden itibaren on gün sonra muayenesi icra olunacaktır. Aşısı tutmuş ise bu cihetin tasrihiyle yedine numunesine muvafık surette şahadetnamesi ita edilecektir. Aşısı tutmayanlara ikinci defa ameliyat icra kılınacaktır. Yine tutmayanlar bir sene sonra yeniden aşılacaklardır.

Öndördüncü Madde: Tabib ve cerrah ve eczacı ve kabileler dahi aşı yapabileceklerdir. Bunlara devair-i belediye tarafından bi'l-impla aşıladıkları eşhasa ita etmek üzere lüzumu kadar matbu aşı şahadetnameleri verilecektir. Bu suretle sarf olunan aşı şahadetnamelerinin dip koçanları devair-i belediyeye iade ve teslim edilecektir.

Onbeşinci Madde: Alelumum aşı ameliyatı fenni surette müstahzar aşı tüpleriyle icra edilecektir. İnsandan insana aşı sureti-katiyede memnudur. Aşı tüpleri hükümetin nezaretine tabidir.

DİPNOTLAR

- 1 Mehmet Temel, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, DEÜ ALİTE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1997, s. 75, 147, 167; Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c. V, s. 1324, 1326; Abdülkadir Noyan, **Son Harplerde Salgın Hastahklarla Savaşlarım**, Ankara Tıp Fak. yay., Ankara, 1956, s. 113; Mehmet Kamil, "İstanbul'da Teşrin-i Evvel Vebası", *Dar'ül-Fünun Tıp Fakültesi Mecmuası*, c. 2, sayı 3, (Arahk 1919), s. 138. Dahiliye Nezareti, 18 Şubat 1915 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir tezkerede, lekeli tifo hastalığının Memalik-i Osmaniyye'nin bazı bölgelerine dış ülkelerden sirayet etmekte olduğunu bildirerek Daire-i Umur-u Sıhhiye tarafından gerekli koruma önlemlerinin alınmasını, alınan önlemler hakkında da bilgi verilmesini istemiştir. **BOA, DH-KMS.**, Dos: 31, nr. 2.
- 2 Yıldırım, **agm.**, s. 1330.
- 3 **BOA, DH-KMS**, Dos: 21, nr. 9.
- 4 **BOA, DH-KMS**, Dos: 7, nr. 18.
- 5 **BOA, DH-KMS**, Dos: 31, nr. 11.
- 6 **BOA**, agb., Lef. 1.
- 7 **BOA, DH-UMVM**, Dos: 11/5, nr. 10.
- 8 **BOA**, agb., Lef. 1.
- 9 **BOA, DH-KMS**, Dos: 40, nr. 24.
- 10 **BOA, DH-KMS**, Dos: 23, nr. 46.
- 11 **BOA, MV. Maz.**, Def: 253, nr. 119.
- 12 **BOA, DH. İD.**, Dos: 165, nr. 8.
- 13 **BOA**, ag.dos., nr. 9.
- 14 **BOA, DH.UMVM.**, Dos: 11/32, nr. 16.
- 15 **BOA, DH.İD.**, Dos: 165, nr. 11. 1896 yılında Kastamonu ve ilçeleriyle Bolu, Bartın ve Düzce yörelerinde yoğun şekilde frengi salgını görülünce hükümet 1897'de "Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Teşkilat-ı Sıhhiyesi Nizamnamesi"ni hazırlamış ve yürürlüğe koymuştur. Nizamnamenin bazı maddelerinde 4 Mayıs 1915 tarihinde Şura-yı Devlet tarafından değişiklikler

yapılmıştır. Nizamnamenin metni için bkz: Ek. 1.

- 16 **BOA, DH.UMVM**, Dos: 11/12, nr. 13.
- 17 **BOA**, agb., Lef. 4.
- 18 **BOA, DH.İD.**, Dos: 165, nr. 10.
- 19 **BOA**, ag. dos., nr. 25.
- 20 **BOA, DH-KMS**, Dos: 44/2, nr. 3.
- 21 **BOA, DH.İD.**, Dos: 164-1, nr. 1.
- 22 **BOA, DH.İD.**, Dos: 164-1, nr. 2; **BOA, DH.İD.**, Dos: 165, nr. 16; **BOA**, ag.dos., nr. 17.
- 23 **BOA, DH.İD.**, Dos: 157, nr. 5.
- 24 **BOA, DH.İD.**, Dos: 165, nr. 23.
- 25 **BOA, DH.UMVM**, Dos: 11/43, nr. 13, Lef. 2.
- 26 13 Nisan 1914 tarihinde yayınlanan "Emraz-ı Sariye ve İstilaiyye Nizamnamesi'nin 1.2.3. ve 4. maddelerine göre görülen veya şüphe edilen bulaşıcı hastalık vakalarını ilgili mercilere ihbar etmek mecburidir. Gördüğü bulaşıcı hastalığı ihbar etmeyen doktorlara 15 yıl, diğer kişilere 3 ila 15 yıl arasında değişen hapis cezaları uygulanacaktır. **BOA, DH.UMVM**, Dos: 11/41, nr. 13, Lef. 4.
- 27 **BOA**, agb., Lef. 3. İstihzarat masrafı olan 45.000 kuruş. Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyyesi'nin bulaşıcı hastalıklarla mücadele için daha önce Şehremaneti'ne gönderdiği 127.000 kuruştan karşılanmıştır. **BOA**, agb.
- 28 **BOA**, agb., Lef. 6.
- 29 **BOA**, agb., Lef. 8.
- 30 **BOA**, agb., Lef. 5.
- 31 Temel, **agt**, s. 156.
- 32 **BOA, DHEUM-EMN**, Dos: 47, nr. 19.
- 33 **BOA**, agb., Lef. 3.
- 34 **Düstur**, Tertip II, c. 7, s. 769-770.
- 35 **BOA, MV.Maz.**, Def: 254, nr. 129; **BOA, DUİT**, Dos: 15/2, nr. 28.
- 36 Mütareke döneminde İstanbul'daki zührevi hastalıklara karşı alınan önlemler için bkz: Temel, **agt**, s. 162-172.

- 37 **İleri**, 5 Kasım 1919, nr. 655.
- 38 **BOA, BEO**, nr. 348789.
- 39 **Tevhid-i Efkar**, 9 Ekim 1921, nr. 3150-122.
- 40 **BOA, DH.İ-UM.**, Dos: E-63, nr. 34.
- 41 **Alemdar**, 17 Ağustos 1920, nr. 2901.
- 42 **İleri**, 20 Ağustos 1921, nr. 1276.
- 43 **BOA, DH-KMS**, Dos: 56-1, nr. 43.
- 44 **İleri**, 21 Ağustos 1921, nr. 1279; **Akşam**, 13 Ağustos 1922, nr. 1414. Mütareke döneminde İstanbul'da yaygın olan bulaşıcı hastalıklara karşı alınan önlemler hakkında geniş bilgi için bkz: Temel, ag. tez, s. 147-162..
- 45 Yıldırım, agm., s. 1335.
- 46 12 Ekim 1915 tarihinde çıkarılan aşı nizamnamesi için bkz: Ek-2.
- 47 **Düstur**, Tertip II, c. I, s. 206-207.
- 48 TBMM Hükümeti dönemindeki sağlık hizmetleri için bkz: **Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl**, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı yay., Ankara, 1973, s. 29-34; Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara, 1995, s. 558-559; Noyan, age., s. 124-127.
- 49 **BOA, MV. Maz.**, Def: 240 nr. 51.
- 50 **BOA, MV. Maz.**, Def: 241 nr. 165.